

Poczucie wsparcia społecznego usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej a wybrane zmienne socjodemograficzne

Social support among young people in foster care as they move to independence and selected sociodemographic variables

Anna Koprowicz^a, Iwona Gumowska^b

^a Dr Anna Koprowicz¹, <https://orcid.org/0000-0002-0905-3585>

^b Dr Iwona Gumowska¹, <https://orcid.org/0000-0002-8392-9098>

¹ Instytut Pedagogiki, Akademia Pomorska w Słupsku

Abstrakt: *Wstęp:* Co roku w Polsce usamodzielnia się około 5 tys. osób wychowywanych poza środowiskiem rodzinnym. Czas wkraczania w dorosłe życie może być dla nich trudniejszy, niż dla osób wychowywanych w swoich rodzinach biologicznych, ze względu na wcześniej doświadczane zaniedbania w opiece, jak również brak odpowiedniego wsparcia w okresie wkraczania w dorosłe życie. Celem badań prezentowanych w tym artykule było poznanie zmiennych mających znaczenie dla poczucia wsparcia społecznego usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej oraz znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy młodzież wychowywana poza swoją rodziną różni się pod względem postrzeganego wsparcia od swoich rówieśników, wychowywanych przez rodziców.

Metoda: Badaniem objęto 270 osób, z czego połowę stanowią wychowankowie różnych form pieczy zastępczej w okresie usamodzielniania. Za zmienne niezależne kontrolowane w badaniu przyjęto płeć, wiek respondentów, typ pieczy zastępczej, w której się wychowywali oraz obecną sytuację życiową związaną z miejscem zamieszkania, źródłem utrzymania, kontynuowaniem nauki i pozostawaniem w stałym związku. Zastosowane narzędzie (WSSWS) pozwoliło na poznanie wyniku ogólnego, jak również poczucia wsparcia otrzymywanego z trzech źródeł: od rodziny, przyjaciół i ze strony osoby znaczącej. *Wyniki:* Wyniki wskazują, że wychowankowie pieczy zastępczej różnią się od swoich rówieśników wychowywanych w rodzinach pod względem poczucia wsparcia otrzymywanego ze strony rodziny oraz osoby znaczącej, przy czym pierwszy z tych rodzajów wsparcia oceniają niżej, drugi zaś - wyżej, niż respondenci z grupy kontrolnej. Wśród zmiennych mających znaczenie dla odczuwanego wsparcia społecznego, zwłaszcza ze strony osoby znaczącej, znalazły się: płeć, wiek, typ pieczy zastępczej, sytuacja mieszkaniowa, źródło utrzymania, pozostawanie w stałym związku oraz typ szkoły, w której wychowankowie kontynuują naukę.

Wnioski: Artykuł stanowi przyczynek do dyskusji dotyczącej znaczenia wsparcia społecznego w procesie usamodzielniania, szczególnie zaś z uwzględnieniem roli mentora, który może pomóc złagodzić trudne przejście od dzieciństwa do dorosłości.

Słowa kluczowe: piecza zastępcza, usamodzielnianie, wsparcie społeczne, osoba znacząca, wychowankowie pieczy zastępczej

Abstract: *Background:* Every year, about 5,000 people raised outside their family environment become independent in Poland. The time of entering adulthood may be more difficult for them than for those raised in their biological families, due to previously experienced neglect in care, as well as the lack of adequate support during the period of entering adulthood. The purpose of the research presented in this article was to learn about the variables relevant to the sense of social support of foster care alumni becoming independent, and to find an answer to the question of whether adolescents raised outside their families differ in terms of perceived support from their peers raised by their parents. *Method:* 270 people were surveyed, half of whom are alumni of various forms of foster care in the process of becoming independent. The independent variables controlled in the study were gender, age of the respondents, the type of foster care they grew up in, and their current living situation related to their place of residence, source of income, continuing education and being in a stable relationship. The tool used (WSSWS) allowed us to find out the overall score, as well as the sense of support received from three sources: from family, friends and from a significant other. *Results:* The results indicate that foster care leavers differ from their peers raised in families in terms of their sense of support received from family and a significant other, with the former rating lower and the latter higher than respondents in the control group. Among the variables relevant to perceived social support, especially from a significant other, were gender, age, type of foster care, housing situation, source of income, being in a stable relationship and the type of school where the alumni continue their education. *Conclusions:* The article contributes to the discussion on the importance of social support in the process of becoming independent, especially with regard to the role of a mentor who can help ease the difficult transition from childhood to adulthood.

Keywords: foster care, move to independence, social support, significant person, foster care leavers

Wprowadzenie

Wchodzenie w samodzielne, dorosłe życie jest trudnym wyzwaniem rozwojowym. Wymaga odwagi w odchodzeniu spod rodzicielskiej pieczy i gotowości do zmian w zakresie autonomii, samokontroli, odpowiedzialności, troski o siebie samego, stawiania sobie celów oraz planowania drogi do ich realizacji. Szczególnie trudne wyzwanie to może okazać się dla wychowanków pieczy zastępczej, którzy swoją dorosłość budują na fundamencie trudnego dzieciństwa. Obarczeni są oni bagażem trudnych doświadczeń życiowych, związanych z poczuciem porzucenia, zerwaniem więzi, żałobą, zaniedbaniem, przemocą, koniecznością przystosowania od obcych środowisk. Badania pokazują, że trudne doświadczenia z okresu pobytu w dysfunkcyjnej rodzinie biologicznej i późniejsze oddzielenie od środowiska rodzinnego, zaburzają poczucie bezpieczeństwa oraz kształtowanie przywiązania i poczucia przynależności (Steenbakkers, Van Der Steen, Grietens, 2018). W grupie wychowanków pieczy zastępczej rokowania dotyczące poziomu wykształcenia, zatrudnienia, wysokości dochodów czy warunków mieszkaniowych, są gorsze, niż w populacji osób wychowywanych w pełnych rodzinach. Częściej narażeni są oni na bezrobocie, bezdomność czy przedwczesne rodzicielstwo (Cameron, Hollingworth, Schoon, van Santen, Schröer, Ristikari, Heino, Pekkarinen, 2018). Częściej diagnozuje się u nich różnego rodzaju problemy psychiczne, nadużywanie substancji psychoaktywnych, czy też zachowania przestępcze (Hägglman-Laitila, Saloekkilä, Karki, 2019). U osób, które w środowisku rodzinnym doświadczyły traumy, może wystąpić stres pourazowy lub zachowania internalizacyjne (Steenbakkers i in., 2018). Badania przeprowadzone wśród młodzieży wychowywanej w warszawskich placówkach opiekuńczo-wychowawczych wskazują na występowanie w tej grupie takich problemów, jak uzależnienie od nikotyny, fobia specyficzna, zaburzenia opozycyjno-buntownicze, poważne zaburzenia zachowania (Pawliczuk, Kaźmierczak-Mytkowska, Wolańczyk, 2014). Co więcej, podobnie złe rokowania dotyczące przyszłości diagnozuje się u wychowanków pieczy

zastępczej w wielu krajach, niezależnie od obowiązujących w nich systemów wsparcia (por. Cameron i in., 2018; Stein, 2019)

Problematyka usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej jest mało obecna w polskich badaniach naukowych. A przecież co roku usamodzielnia się około 5 tys. pełnoletnich wychowanków, wydaje się więc, że problem można uznać za istotny. Jak wskazują porównawcze badania M. Steina (2019) w większości krajów europejskich młodzi ludzie opuszczają pieczę zastępczą w wieku 15-21 lat, czyli wcześniej niż ich rówieśnicy wychowujący się w rodzinach. Sprawia to, że wcześniej muszą zmierzyć się z poważnymi zmianami życiowymi, osiedleniem się w nowym miejscu, znalezieniem pracy, czy też wczesnym rodzicielstwem. Z raportu Najwyższej Izby Kontroli (2014) wynika, że poza obciążeniami psychicznymi, wychowankowie pieczy zastępczej w okresie usamodzielniania mają trudności z załatwieniem różnych kwestii urzędowych, jak na przykład zapisanie do przychodni lekarskiej, wyrobienie dowodu osobistego czy założenie konta w banku. Ich poważnym problemem jest zapewnienie sobie odpowiednich warunków mieszkaniowych. Pozbawieni naturalnego wsparcia ze strony rodziny generacyjnej, są świadomi, że nie mają bezpiecznej przystani, do której mogą wrócić w sytuacji falstartu w dorosłość (Kędzierska, 2020). Traktowane jako czynniki ochronne zasoby osobiste, takie, jak poczucie własnej wartości czy kompetencji, nie kompensują negatywnego wpływu czynnika, jakim jest doświadczenie wyniesione z dysfunkcyjnej rodziny i pobyt w placówce opiekuńczej (Ogińska-Bulik, Kobylarczyk, 2015), co przyczynia się do utrzymywania się problemów w funkcjonowaniu również po opuszczeniu systemu (Lawrence, Carlson, Egeland, 2006).

Istotnym czynnikiem ochronnym, mogącym złagodzić trudny okres usamodzielniania, jest wsparcie społeczne, które zazwyczaj opisuje się jako element wspomagający człowieka w radzeniu sobie w trudnych sytuacjach (Sęk, Cieślak, 2023). Celem badań prezentowanych w tym artykule była analiza poczucia wsparcia społecznego wychowanków pieczy zastępczej

czej w okresie usamodzielniania oraz porównanie go ze wsparciem odczuwanym przez osoby wychowywane w środowisku rodzinnym.

1. Proces usamodzielniania w polskim systemie pieczy zastępczej

Przemiany polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe w Polsce z końca ubiegłego wieku wpłynęły na zmianę założeń aksjologicznych systemu opieki nad dzieckiem odseparowanym od rodziny w wyniku śmierci jego rodziców lub niewłaściwie sprawowanej przez nich opieki. W efekcie tych przemian systemu pieczy zastępczej został zreformowany w kierunku odejścia od opieki skoncentrowanej na zaspokajaniu podstawowych potrzeb socjalnych, na rzecz udzielania pomocy i wsparcia ukierunkowanych na stymulowanie samodzielności życiowej. Skuteczność tak rozumianej pracy opiekuńczo-wychowawczej określa m.in. zakres i stopień przygotowania młodego człowieka do wypełniania obecnych i przyszłych ról społecznych. Zdaniem P. Chrzanowskiej (2017) skuteczność ta jest wypadkową kilku czynników: właściwie sformułowanych przepisów prawa, wypracowania i wdrożenia w proces usamodzielniania dobrych praktyk przez instytucje opiekuńcze i organizacje pozarządowe, podejścia władz samorządowych do wspierania wychowanków realizujących usamodzielnienie.

Każdego roku około 5 tys. pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej usamodzielnia się opuszczając dotychczasowe miejsce opieki (GUS, 2021; 2023). W zastępstwie rodziców wsparcia i pomocy udzielają im powołane do tego instytucje.

Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 2011 r. (u.p.z.) wskazuje na szeroki zakres uprawnień związanych z usamodzielnieniem: prawo do wsparcia finansowego na kontynuowanie nauki i usamodzielnienie, rzeczowego na zagospodarowanie, pomocy opiekuna usamodzielnienia w przygotowaniu indywidualnego programu usamodzielnienia, jak również do nieodpłatnej pomocy prawnej i psychologicz-

nej. Z takiej pomocy częściej korzysta młodzież z rodzinnych form pieczy zastępczej (rodzin zastępczych spokrewnionych, niezawodowych i zawodowych oraz rodzinnych domów dziecka). Usamodzielniani wychowankowie instytucjonalnej pieczy zastępczej (regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych i placówek opiekuńczo – wychowawczych typów: socjalizacyjnego, specjalistyczno- terapeutycznego i rodzinnego) nie tylko rzadziej korzystają z pomocy na usamodzielnienie, ale też szybciej opuszczają placówki, rzadziej kontynuują edukację, szybciej rozpoczynają pracę i częściej powracają do domów rodzinnych po osiągnięciu pełnoletności (Kolankiewicz, Iwański, 2021). Okazuje się również, że tak szeroki zakres udzielanego wychowankom wsparcia jest niewystarczający (Najwyższa Izba Kontroli, 2014; Abramowicz, Strzałkowska, Tobis, 2012; Mickiewicz-Stopa, 2016) oraz nieadekwatny do współczesnych warunków społeczno-kulturowych i ekonomicznych, przez co ograniczający wybór i zmianę ścieżek życiowych wychowanków (Kędzierska, 2020). Finansowe zabezpieczenie dalszej edukacji nie pokrywa kosztów z nią związanych, dlatego większość¹ pełnoletnich wychowanków rezygnuje z niego na rzecz wydłużenia czasu (nawet do końca 25. roku życia) zabezpieczenia socjalnego, umożliwiającego im kontynuowanie nauki oraz odroczenie momentu wejścia w samodzielną dorosłość. Nawet roczne opóźnienie opuszczenia pieczy zastępczej wpływa korzystnie na usamodzielnienie się, m.in. zwiększa szanse na zdobycie wykształcenia i miejsca zamieszkania (Miłoś, 2015), a w efekcie stałej pracy (Abramowicz i in., 2012). Obawy przed usamodzielnieniem nie wiążą się jedynie z niewystarczającym wsparciem finansowym. Opuszczenie pieczy zastępczej wymaga zmierzenia się z koniecznością zaplanowania własnej drogi życiowej, szczególnie wyboru ścieżki edukacyjnej i zawodu, miejsca zamieszkania, zbudowania nowych relacji społecznych i odbudowania rodzinnych. Nie jest to łatwe zadanie dla młodych ludzi z trudnymi doświadczeniami zaniedbywania czy krzywdy (Golczyńska-Grondas, 2012; Kolankiewicz, Iwański, 2021). Badania wskazują, że

¹ W 2022 r. aż 15 tys. pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej (3 223 – instytucjonalnych jej form i 11 854 – form rodzinnych) zdecydowało się kontynuować edukację w miejscu dotychczasowej opieki, a jedynie 4 336 opuściło je (GUS, 2023 r.).

bariery w usamodzielnianiu się wychowanków pieczy zastępczej mają zróżnicowany charakter. Można wśród nich wyróżnić:

1. bariery ekonomiczne, związane z kwalifikacjami zawodowymi i możliwością zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych, jak również powrotem do rodziny pochodzenia;
2. brak umiejętności praktycznych, znaczących dla funkcjonowania w codziennym życiu, jak gotowanie, robienie zakupów, gospodarowanie budżetem, czasem, załatwianie spraw urzędowych, płacenie rachunków, rozliczanie podatków, wiedza o instytucjach udzielających pomocy (Abramowicz i in., 2012; Bieńkowska, Kitlińska-Król, 2018; Wieczorek, 2016);
3. indywidualne właściwości wychowanków, związane w dużej mierze z traumatycznymi doświadczeniami i zaniedbaniami opiekuńczymi. Wskazuje się tu głównie na poczucie bezradności, brak poczucia bezpieczeństwa i wiary we własne możliwości, niskie poczucie sprawczości, poczucie wstydu, trudności ze zwracaniem się o pomoc i nawiązywaniem znajomości, samotność, lęk przed odrzuceniem, brak zaufania do innych, demoralizację, niską motywację do konstruowania planów życiowych i ich realizacji (Mickiewicz-Stopa, 2016), niższe niż w rodzinach poczucie koherencji, stosowanie nieadekwatnych sposobów radzenia sobie ze stresem (Kleszczewska-Albińska, Jaroń, 2019);
4. bariery społeczne, w tym poczucie naznaczenia społecznego, niepoprawne relacje z rodzicami i krewnymi, niskie odczuwalne wsparcie pozainstytucjonalne i instytucjonalne – również w obszarze usamodzielnienia², obniżona w stosunku do młodzieży z rodzin odczuwalna jakość życia, szczególnie w obszarze zadowolenia z odczuwanego wsparcia społecznego płynącego od członków

rodziny (Abramowicz i in., 2012; Bieńkowska, Kitlińska-Król, 2018; Maruszczak, Brygoła, 2019; Ogińska-Bulik, Kobylarczyk, 2015).

Problemy te potęguje obawa przed trudnościami ze znalezieniem pracy i miejsca do zamieszkania, co w efekcie powoduje, że usamodzielniani wychowankowie odczuwają niepokój przed opuszczeniem dotychczasowego miejsca pobytu w pieczy zastępczej (Chrzanowska, 2017; Miłoś, 2015). Część wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych powraca do domu rodzinnego³, a w efekcie powiela nieprawidłowe wzorce funkcjonowania rodziny pochodzenia, czego następstwem jest wysoki w tej grupie poziom bezrobocia i przymus korzystania z pomocy społecznej (NIK, 2014).

2. Poczucie wsparcia społecznego i jego znaczenie dla wychowanków pieczy zastępczej

Liczne badania (por. Sęk, Cieślak, 2023) wskazują, że czynnikiem ułatwiającym człowiekowi poradzenie sobie w sytuacjach nowych, trudnych, stresujących, jest otrzymywane wsparcie społeczne. Wsparcie to definiuje się jako pomoc dostępną jednostce w trudnych sytuacjach (Jaworowska-Oblój, Skuza, 1986). Badania naukowe dotyczące wsparcia społecznego zazwyczaj koncentrują się na poznaniu rodzajów wsparcia – na przykład wsparcia emocjonalnego, instrumentalnego czy informacyjnego (por. Kmiciek-Baran, 1995) oraz źródeł otrzymywanego wsparcia (por. Buszman, Przybyła-Basista, 2017). Zwraca się również uwagę na różnicę pomiędzy wsparciem spostrzeganym, związanym z przekonaniami dotyczącymi dostępności pomocy oraz faktycznie otrzymywanym. Wsparcie otrzymywane nie zawsze bywa pozytywne. Może być nawet szkodliwe, gdy jego forma jest nie-

2 Wyniki pokontrolne NIK (2014) wykazały, że opiekunowie ci sami mają ograniczone możliwości udzielenia wsparcia swoim podopiecznym, ponieważ nie otrzymują odpowiedniego wsparcia instytucjonalnego w wywiązywaniu się ze swojej roli.

3 Zestawienia GUS wskazują na obniżający się odsetek usamodzielnianych wychowanków, którzy powracają do rodzin pochodzenia. W 2022 r. powróciło do nich jedynie 860 usamodzielnionych, a 3476 założyło własne gospodarstwa. Największy odsetek powracających do domów rodzinnych zanotowano wśród byłych wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej (GUS, 2023). Należy jednak zauważyć, że wśród tych, którzy założyli własne gospodarstwa domowe są osoby, które wynajmą pokoje czy mieszkania lub korzystają z mieszkań chronionych (Kolankiewicz, Iwański, 2021), dostępnych tylko do czasu uzyskania mieszkania socjalnego lub komunalnego. Trudno przewidzieć ilu z nich wróci jednak w przyszłości do swych rodziców.

adekwatna do faktycznych potrzeb lub kiedy pojawia się, gdy nie jest potrzebne (Smoktunowicz, Cieślak, Żukowska, 2013).

Wyniki badań dotyczących poczucia wsparcia społecznego u młodzieży wskazują, że wsparcie to ma duże znaczenie dla dobrostanu (Maruszczak, Brygoła, 2019), poczucia jakości życia (Skowroński, Pabich, 2015), poczucia własnej wartości (Oleś, 2014; Poddel, Gurung, Khanal, 2020) i prężności psychicznej (Konaszewski, Kwadrans, 2017). Wsparcie wiąże się z przystosowaniem społecznym młodzieży (Ostafińska-Molik, Wysocka, 2014), sprzyja obniżeniu poczucia alienacji i niższemu poziomowi agresywności (Ławnik, Marcinowicz, Szepeluk, 2018).

W okresie przechodzenia od dzieciństwa do dorosłości, wsparcie społeczne nabiera szczególnego znaczenia. Ze względu na konieczność podejmowania nowych wyzwań rozwojowych (Piotrowski, Brzezińska, Luyckx, 2020) czas ten jest trudny nie tylko dla osób wychowywanych poza rodziną biologiczną. Młodzież wychowywana w prawidłowo funkcjonujących rodzinach może jednak liczyć na łagodne i przedłużone przechodzenie do dorosłości, poparte rodzicielskim wsparciem, utrzymywanym nawet w okresie dorosłości.

Osoby wychowujące się w pieczy zastępczej często pozbawione są naturalnego kręgu wsparcia, jakim powinna być rodzina. Ich więzi ze środowiskiem rodzinnym rozluźniają się, zarówno za sprawą wcześniejszych trudnych doświadczeń, związanych z zaniedbywaniem, jak również na skutek fizycznego oddalenia i konieczności funkcjonowania w innym środowisku wychowawczym (Zinn, Palmer, Nam, 2017). Takie doświadczenia mają swoje następstwa również w życiu dorosłym – badania (tamże) pokazują, że osoby wychowywane w pieczy zastępczej, jako dorośli mają mniej kontaktów społecznych i niższy poziom poczucia wsparcia. Z drugiej strony, jeżeli wychowankom pieczy zastępczej udaje się utrzymać relacje z rodziną biologiczną, które mogą być dla nich wspierające, sprzyja to lepszemu radzeniu sobie ze stresem i większej odporności psychicznej (Salazar, Keller, Courtney, 2011).

Rodzina jednak nie jest jedynym źródłem wsparcia dla młodzieży. Wsparcie młodzi ludzie czerpią również od rówieśników, nauczycieli, mentorów

i innych osób znaczących. Każde z tych niezależnych źródeł wiąże się z sumującym się wzrostem poczucia wsparcia (Zinn i in., 2017). W polskim systemie wychowankowie pieczy zastępczej mogą liczyć na pomoc instytucjonalną, zarówno w postaci dotacji na kontynuowanie nauki, jak również wsparcia opiekuna usamodzielnienia, który pomaga między innymi w zaplanowaniu drogi do usamodzielnienia czy w załatwianiu różnego rodzaju spraw urzędowych. Badania pokazują między innymi, jak istotna jest rola wsparcia otrzymywanego ze strony nauczycieli w kontekście motywacji do nauki i odpowiedniego funkcjonowania w środowisku szkolnym – wsparcie to może przyczynić się do lepszego samopoczucia w szkole i pomóc w zapobieganiu przedwczesnemu zakończeniu edukacji (McGuire, Gabrielli, Hambrick, Abel, Guler, Jackson, 2021). Silniejsze sieci wsparcia, zarówno ze strony rodzin biologicznych, jak i środowiska zastępczego, wiążą się z mniejszym nasileniem objawów depresyjnych (Perry, 2006, za: Salazar i in., 2011).

Warto jednak zwrócić uwagę, że w populacji młodzieży wychowywanej w środowiskach zastępczych, ze względu na wysoki stopień niestabilności i trudne doświadczenia, wsparcie społeczne często doświadczane jest w odmienny sposób, niż w populacji ogólnej. Doświadczane zmiany środowisk, zarówno wychowawczych, rówieśniczych, jak i sąsiedzkich, może skutkować tworzeniem nietypowych, krótkotrwałych i często zawodnych kręgów wsparcia społecznego (por. Salazar i in., 2011). Może się to stać potencjalnym obszarem zagrożeń dla młodzieży, która na drodze do poszukiwania wsparcia, bliskości, akceptacji, może zbliżyć się do potencjalnie destrukcyjnych i zagrażających środowisk. Zwłaszcza, że wychowankowie pieczy zastępczej wciąż odczuwają deficyt wsparcia, zarówno ze strony rodziny, jak i rówieśników oraz profesjonalistów (Okpych, Feng, Park, Torres-Garcia, Courtney, 2018).

Dalsze badania dotyczące poczucia wsparcia społecznego wychowanków w okresie usamodzielnienia będą przyczyniały się do lepszego rozpoznania ich potrzeb, a co za tym idzie – możliwości doskonalenia skierowanych do nich ofert.

3. Metoda badań

Celem badań było poznanie, jak usamodzielniający się wychowankowie pieczy zastępczej oceniają otrzymywane wsparcie społeczne oraz czy różnią się pod tym względem od swoich rówieśników, wychowywanych w rodzinach generacyjnych. Badania zostały przeprowadzone w 2021r. na próbie 270 osób, z czego połowę stanowi grupa kontrolna. Dobór populacji badanej był celowy. Prośbę o wypełnienie zestawu testów adresowano do wychowanków pieczy zastępczej, którzy rozpoczęli już proces usamodzielniania. Docierano do nich za pośrednictwem Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie i Miejskich Ośrodków Pomocy Rodzinie, sprawujących nadzór nad funkcjonowaniem pieczy rodzinnej oraz poprzez placówki instytucjonalnej pieczy zastępczej. Do respondentów z grupy kontrolnej docierano za pośrednictwem szkół oraz mediów społecznościowych.

Badanie zostało przeprowadzone zgodnie z zasadami etycznymi. Wszyscy uczestnicy, jak również ich prawni opiekunowie, zostali zapoznani z celem badań oraz poinformowani o możliwości wycofania bez żadnych negatywnych następstw. Wszelkie informacje zbierane były anonimowo, w sposób uniemożliwiający identyfikację respondentów. Osoby badane wyrażały świadomą zgodę na udział w badaniu, a w przypadku osób niepełnoletnich, proszono o zgodę również ich opiekunów prawnych, którzy mieli możliwość zapoznania się nie tylko z procedurą prowadzenia badań, ale również wszystkimi stosowanymi narzędziami. Badanie jest częścią projektu „Wybrane psychopedagogiczne aspekty procesu usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej”, który otrzymał pozytywną opinię Uczelnianej Komisji ds. Etyki Badań Naukowych, działającej przy Uniwersytecie Pomorskim w Słupsku (nr opinii: UKEBN/5/2023).

Sformułowano następujące problemy badawcze:

1. Jak wychowankowie pieczy zastępczej w okresie usamodzielniania spostrzegają otrzymywane wsparcie społeczne?
2. Jakie zmienne socjodemograficzne warunkują poczucie wsparcia społecznego usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej?
3. Czy osoby wychowywane w pieczy zastępczej różnią się pod względem poczucia wsparcia społecznego od swoich rówieśników wychowywanych w rodzinach?

Za zmienne niezależne kontrolowane w tym badaniu przyjęto: płeć, wiek, rodzaj pieczy zastępczej, w której wychowywali się respondenci oraz ich aktualną sytuację życiową, na którą składa się źródło utrzymania, kontynuowanie nauki, pozostawanie w związku i sytuacja mieszkaniowa. Zmienną zależną jest spostrzegane wsparcie społeczne.

Postawiono następujące hipotezy:

1. Wychowankowie pieczy zastępczej najlepiej oceniają wsparcie otrzymywane od przyjaciół, najgorzej – wsparcie ze strony rodziny.
- 2a. Kobiety sygnalizują wyższy poziom doświadczanego wsparcia społecznego, niż mężczyźni.
- 2b. Wiek nie różnicuje badanych pod względem poczucia wsparcia społecznego.
- 2c. Osoby wychowywane w pieczy instytucjonalnej gorzej oceniają otrzymywane wsparcie społeczne, niż osoby wychowywane w pieczy rodzinnej.
- 2d. Osoby mieszkające jeszcze w placówkach lub rodzinach zastępczych lepiej oceniają doświadczane wsparcie społeczne, niż osoby żyjące samodzielnie.
- 2e. Respondenci pozostający na utrzymaniu placówki lub rodziny zastępczej odczuwają wyższy poziom wsparcia społecznego, niż utrzymujący się samodzielnie.
- 2f. Badani będący w trwałych związkach odczuwają wyższy poziom wsparcia społecznego, niż osoby samotne.
- 2g. Osoby kontynuujące naukę w szkołach średnich i wyższych lepiej oceniają otrzymywane wsparcie społeczne, niż osoby nieuczące się.
3. Osoby wychowywane w pieczy zastępczej różnią się od swoich rówieśników wychowujących się w rodzinach w ocenie otrzymywanego wsparcia społecznego, zwłaszcza wsparcia ze strony rodziny.

W badaniu zastosowano następujące narzędzia:

- kwestionariusz danych socjodemograficznych, w którym proszono badanych o udzielenie informacji dotyczących zmiennych niezależnych (płeć, wiek, rodzaj pieczy zastępczej, obecna sytuacja mieszkaniowa, źródło utrzymania, związek, kontynuacja nauki).
- Wielowymiarowa Skala Spostrzeganego Wsparcia Społecznego – polska adaptacja The Multidimensional Scale of Perceived Social Support (G. Zimet, N. Dahlem, S. Zimet i G. Farley, 1988, za: Buszman, Przybyła-Basista, 2017), opracowana przez K. Buszman, H. Przybyłę-Basistą. Skala składa się z 12 stwierdzeń, do których badani ustosunkowują się wybierając jedną z 7 odpowiedzi (od 1 – zdecydowanie się nie zgadzam, do 7 – zdecydowanie się zgadzam). Narzędzie składa się z trzech podskal, pozwalających na ocenę wsparcia otrzymywanego od rodziny, przyjaciół oraz osoby znaczącej. Pozwala również na wyliczenie wyniku ogólnego – sumy otrzymywanego wsparcia społecznego. WSSWS cechuje się dobrymi właściwościami psychometrycznymi: wyjaśnia 78,80% wariacji wyników, przy rzetelności mierzonej współczynnikiem Alfa Cronbacha na poziomie 0,893 dla skali ogólnej (Buszman, Przybyła-Basista, 2017). W narzędziu tym nie została zdefiniowana „osoba znacząca” – może nią być każda osoba ważna dla respondenta. Również sposób przeprowadzania badań nie nakłada na osoby badane konieczności określenia, kogo konkretnie za taką ważną osobę uważają (przykład itemu testowego: „Istnieje pewna szczególna osoba, która jest w pobliżu, kiedy jestem w potrzebie”) (tamże, s.589).

Badana populacja:

W badaniu wzięło udział 135 wychowanków pieczy zastępczej, w tym 48 mężczyzn (35,56%) i 87 kobiet (64,44%). Wiek badanych wynosił od 17 do 25 lat. Uwzględniając średnią (19,5) oraz odchylenie standardowe (SD = 2,19) na potrzeby dalszych analiz podzielono badanych na 3 grupy wiekowe: 17 lat (32 osoby, 23,7%); 18-20 lat (59 osób,

43,7%) oraz 21-25 lat (44 osoby, 32,6%). Wychowankowie pieczy instytucjonalnej stanowili 42,22% badanych. Spośród respondentów wychowywanych w pieczy rodzinnej 37 osób przebywało w rodzinie spokrewnionej, 28 – w rodzinie zawodowej lub niezawodowej, a 13 – w rodzinnym domu dziecka. Czterdzieści osób mieszka na wsi, 34 w małym mieście, 36 w średnim mieście, a 25 to mieszkańcy dużych miast. Spośród badanych wychowanków pieczy zastępczej pięcioro powróciło do domu rodzinnego, w placówce lub rodzinie zastępczej wciąż zamieszkuje odpowiednio: 48 i 34 osoby. We własnym mieszkaniu mieszka 10 osób, z czego 6 dzieli je z sublokaterem. Samodzielnie w wynajętym mieszkaniu mieszka 16 respondentów, zaś 22 – w wynajętym mieszkaniu, które dzieli z inną osobą. Ponad 44% respondentów zadeklarowało, że jest w stałym związku, trwającym dłużej, niż pół roku, nieco ponad 13% – jest w związku od niedawna, a ok. 42% – nie ma partnera. W zakresie źródła utrzymania jedna osoba wskazała, że jest na utrzymaniu rodziców, 73 osoby pozostają na utrzymaniu placówki opiekuńczo-wychowawczej lub rodziny zastępczej. Samodzielnie utrzymuje się 60 osób, w tym 20 ze stałej pracy, 8 z prac dorywczych, zaś 32 z otrzymywanych rent, zasiłków, stypendiów lub alimentów. Jedna osoba nie podała informacji na temat źródła utrzymania. Naukę kontynuuje ponad 93% respondentów, w tym 35 osób uczy się w szkole zawodowej/branżowej, 48 w szkole średniej (liceum, technikum), 13 w szkole policealnej a 35 studiuje.

Grupę kontrolną dobrano w taki sposób, aby była jak najbardziej zbliżona do grupy badanej. Zakwalifikowano do niej 48 mężczyzn i 87 kobiet w wieku 17-25 lat. Średnia wieku w tej grupie to 19,53 (SD = 2,22). Zdecydowana większość młodzieży z grupy kontrolnej (ponad 81%) mieszka z rodzicami. Na utrzymaniu rodziny pozostaje 77% respondentów z grupy kontrolnej. W grupie tej znacząca większość kontynuuje naukę, z czego 67 osób w liceum lub technikum, 61 studiuje. Swoją ścieżkę edukacyjną zakończyło w tej grupie nieco ponad 4 % badanych.

Szczegółowe informacje na temat struktury socjodemograficznej badanej populacji zostały przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Charakterystyka grupy badanej i grupy kontrolnej

Zmienna	Cecha	Grupa badana		Grupa kontrolna	
		liczba	udział [%]	liczba	udział [%]
płeć	kobieta	87	64,44	87	64,44
	mężczyzna	48	35,56	48	35,56
wiek	17	32	23,7	32	23,7
	18	22	16,3	22	16,3
	19	23	17,04	23	17,04
	20	14	10,37	14	10,37
	21	17	12,59	17	12,59
	22	8	5,93	8	5,93
	23	12	8,89	10	7,40
	24	6	4,44	8	5,93
typ pieczy zastępczej	25	1	0,74	1	0,74
	instytucjonalna piecza zastępcza	57	42,22	-	-
	spokrewniona rodzina zastępcza	37	27,41	-	-
	zawodowa lub niezawodowa rodzina zastępcza	28	20,74	-	-
sytuacja mieszkaniowa	rodzinny dom dziecka	13	9,63	-	-
	z rodzicami	5	3,7	110	81,48
	w placówce	48	35,56	-	-
	w rodzinie zastępczej	34	25,19	-	-
	we własnym mieszkaniu	10	7,41	10	7,41
związek	w wynajętym mieszkaniu	38	28,14	15	11,11
	stały, trwający ponad pół roku	60	44,45	43	31,85
	krótki	18	13,33	5	3,70
źródło utrzymania	brak	57	42,22	87	64,44
	rodzice	1	0,74	104	77,04
	rodzina zastępcza/placówka	73	54,07	-	-
	stała praca	20	14,81	13	9,63
	praca dorywcza	8	5,93	10	7,40
	zasiłki, renta, alimenty, stypendia	32	23,7	8	5,92
nauka	brak danych	1	0,74	-	-
	szkoła zawodowa/branżowa	35	25,92	-	-
	liceum/technikum	48	35,56	67	49,63
	szkoła policealna	13	9,63	1	0,74
	studia	35	25,92	61	45,18
	nie uczy się	4	2,96	6	4,44

4. Wyniki badań

Analizy statystyczne wykonano przy pomocy programu Statistica.10. Do oceny normalności rozkładu zmiennych wykorzystano test Kołmogorowa-Smirnowa. Rozkład zmiennych związanych ze wsparciem

społecznym (wsparcie ze strony przyjaciół, wsparcie ze strony rodziny, wsparcie ze strony innych osób znaczących oraz suma spostrzeganego wsparcia społecznego) okazał się odbiegać od normalnego, dlatego do dalszych analiz wykorzystano statystyki nieparametryczne (test U Manna-Whitneya, test

Kruskala-Wallisa). Celem podziału respondentów na grupy o różnym poziomie poczucia wsparcia społecznego, zastosowano analizę skupień metodą k-średnich. Porównań pomiędzy skupieniami dokonano za pomocą testu chi kwadrat.

4.1. Poczucie wsparcia społecznego wychowanków pieczy zastępczej

Tabela 2. przedstawia statystyki opisowe skal WSSWS. Z analizy danych wynika, że wychowankowie pieczy zastępczej najlepiej oceniają wsparcie otrzymywane od osoby znaczącej, najgorzej zaś – wsparcie ze strony rodziny.

Tabela 2. Poczucie wsparcia społecznego wychowanków pieczy zastępczej – statystyki opisowe wyników uzyskanych w WSSWS

Zmienna	Średnia	Minimum	Maksimum	Odczylenie standardowe
Osoba znacząca	23,582	4	28	5,512
Rodzina	17,239	4	28	8,108
Przyjaciele	21,313	4	28	6,809
Wsparcie społeczne - suma	62,201	13	84	14,821

Źródło: Badania własne

4.2. Zmienne socjodemograficzne istotne dla poczucia wsparcia społecznego wychowanków pieczy zastępczej

4.2.1. Płeć

Wyniki analizy wskazują, że kobiety lepiej od mężczyzn oceniają otrzymywane wsparcie społeczne, zwłaszcza wsparcie ze strony osoby znaczącej. Różnice pomiędzy kobietami i mężczyznami w zakresie spostrzeganego wsparcia ze strony osoby znaczącej oraz sumy wsparcia są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$. W zakresie wsparcia ze strony rodziny i przyjaciół różnice takie nie wystąpiły (tabela 3).

4.2.2. Wiek

Wyniki analiz wskazują na istotne statystycznie różnice pomiędzy respondentami z trzech grup wiekowych w ocenie ogólnego wsparcia społecznego oraz w ocenie wsparcia ze strony osoby znaczącej (tabela 4).

Analiza porównań wielokrotnych wykazała, że istotne statystycznie różnice w spostrzeganiu ogólnego wsparcia społecznego występują pomiędzy osobami ze średniej i najstarszej grupy wiekowej ($p = 0,04$), natomiast wsparcie ze strony osoby znaczącej najstarsi respondenci oceniają odmiennie, niż osoby najmłodsze ($p = 0,001$) oraz ze średniej grupy wiekowej ($p = 0,002$). Porównanie median wskazuje, że osoby w wieku 21-25 lat najlepiej spośród wszyst-

Tabela 3. Poczucie wsparcia społecznego kobiet i mężczyzn wychowywanych w pieczy zastępczej – wyniki testu U Manna-Whitneya

Zmienna	kobiety		mężczyźni		U	Z	p
	Suma rang	Mediana	Suma rang	Mediana			
Osoba znacząca	6470	27	2575	24	1399	3,084	0,002
Rodzina	5996	20	3049	17	1873	0,884	0,377
Przyjaciele	6180,5	24	2864,5	21	1688,5	1,740	0,082
Wsparcie społeczne -suma	6232	63	2813	62	1637	1,979	0,047

Źródło: Badania własne

Tabela 4. Poczucie wsparcia społecznego w wyróżnionych grupach wiekowych (ANOVA rang Kruskala-Wallisa)

Wiek	Poczucie wsparcia społecznego - suma		H	p-value
	Suma rang	Mediana		
17 lat	2064,5	64,516		
18-20 lat	3491,0	60,189	6,323	0,042
21-25 lat	3489,5	79,307		
	Poczucie wsparcia społecznego - osoba znacząca			
	Suma rang	Mediana		
17 lat	1670,5	52,203		
18-20 lat	3541,5	61,060	18,996	0,001
21-25 lat	3833,0	87,114		
	Poczucie wsparcia społecznego - rodzina			
	Suma rang	Mediana		
17 lat	2426,0	75,812		
18-20 lat	3565,0	61,465	2,989	0,224
21-25 lat	3054,0	69,409		
	Poczucie wsparcia społecznego - przyjaciele			
	Suma rang	Mediana		
17 lat	1966,5	61,453		
18-20 lat	3761,5	64,853	2,933	0,230
21-25 lat	3317,0	75,386		

Źródło: Badania własne

kich badanych oceniają wsparcie otrzymywane ze strony osoby znaczącej oraz lepiej oceniają ogólnie doświadczane wsparcie, niż najmłodszy badani.

4.2.3. Typ pieczy zastępczej

Typ pieczy zastępczej różnicuje badanych zarówno w zakresie spostrzeganego ogólnego wsparcia społecznego, jak i wsparcia ze strony osoby znaczącej. Osoby wychowywane w pieczy instytucjonalnej oceniają to wsparcie gorzej, co obrazuje tabela 5.

Ciekawym wydało się również sprawdzenie, czy różnice w zakresie spostrzeganego wsparcia pojawiają się pomiędzy osobami wychowywanymi w różnych typach pieczy rodzinnej. W tym celu przeprowadzono analizę z wykorzystaniem testu Kruskala-Wallisa, której wyniki przedstawiono w tabeli 6.

Analiza porównań wielokrotnych wykazała, że osoby wychowywane w instytucjonalnej pieczy zastępczej różnią się od osób wychowywanych w rodzinach niespokrewnionych (zawodowych i niezawodowych) zarówno w ogólnej ocenie wsparcia społecznego ($p = 0,039$), jak i wsparcia doświadczanego ze strony osoby znaczącej ($p = 0,025$). W obu wypadkach wsparcie to jest oceniane lepiej przez osoby z niespokrewnionej pieczy rodzinnej. Różnice istotne statystycznie nie wystąpiły natomiast pomiędzy wychowankami pieczy instytucjonalnej a pozostałymi formami pieczy rodzinnej, jakimi są rodziny spokrewnione oraz rodzinne domy dziecka.

Tabela 5. Poczucie wsparcia społecznego wychowanków pieczy rodzinnej i instytucjonalnej- wyniki testu U Manna-Whitneya

Zmienna	Piecza instytucjonalna		Piecza rodzinna*		U	Z	p
	Suma rang	Mediana	Suma rang	Mediana			
Osoba znacząca	3221,5	24	5823,5	27	1625,5	-2517	0,011
Rodzina	3444,0	17	5601,0	20	1848,0	-1,513	0,130
Przyjaciele	3368,5	20	5676,5	24	1772,5	-1,854	0,064
Wsparcie społeczne - suma	3210,5	60,5	5834,5	65	1614,5	-2,567	0,010

* W tej grupie znaleźli się wychowankowie rodzin zastępczych (spokrewnionych, zawodowych i niezawodowych) oraz rodzinnych domów dziecka.

Tabela 6. Poczucie wsparcia społecznego osób wychowywanych w różnych typach pieczy zastępczej (ANOVA rang Kruskala-Wallisa)

Typ pieczy zastępczej	Poczucie wsparcia społecznego – suma		H	p-value
	Suma rang	Mediana		
Instyucjonalna	3210,5	57,330	8,335	0,039
Rodzina spokrewniona	2543,5	68,743		
Rodzina niespokrewniona*	2259,0	80,678		
Rodzinny dom dziecka	1032,0	79,385		
	Poczucie wsparcia społecznego – osoba znacząca			
	Suma rang	Mediana		
Instyucjonalna	3221,5	57,527	9,318	0,025
Rodzina spokrewniona	2622,0	70,865		
Rodzina niespokrewniona	2337,5	83,482		
Rodzinny dom dziecka	864,0	66,461		
	Poczucie wsparcia społecznego – rodzina			
	Suma rang	Mediana		
Instyucjonalna	3444,0	61,500	3,199	0,362
Rodzina spokrewniona	2515,5	67,986		
Rodzina niespokrewniona	2055,0	73,393		
Rodzinny dom dziecka	1030,0	79,269		
	Poczucie wsparcia społecznego – przyjaciele			
	Suma rang	Mediana		
Instyucjonalna	3368,5	60,151	5,240	0,155
Rodzina spokrewniona	2473,0	66,838		
Rodzina niespokrewniona	2203,5	78,696		
Rodzinny dom dziecka	1000,0	76,923		

*Rodziny spokrewnione tworzą dziadkowie lub rodzeństwo dziecka przebywającego w rodzinie zastępczej. Na potrzeby tego opracowania rodziny zastępcze zawodowe oraz niezawodowe zostały połączone w jedną grupę, nazwaną tutaj „rodzinami niespokrewnionymi” dla podkreślenia, że jest to środowisko niezwiązane z wychowankiem więzami pokrewieństwa.

Źródło: Badania własne

4.2.4. Sytuacja mieszkaniowa

Obecna sytuacja mieszkaniowa wykazuje pewien związek z poczuciem wsparcia społecznego osób wychowywanych w pieczy zastępczej. Na poziomie istotnym statystycznie związek ten zaznaczył się w zakresie wsparcia społecznego ze strony osoby znaczącej (tabela 7).

Dalsze analizy wykazały, że osoby mieszkające w wynajętym mieszkaniu oceniają wsparcie otrzymywane ze strony osoby znaczącej istotnie lepiej, niż osoby wychowywane w placówce ($p = 0,003$). Pozostałe różnice nie uzyskały wymaganego poziomu istotności statystycznej.

4.2.5. Źródło utrzymania

Źródło utrzymania różnicuje badanych pod względem poczucia wsparcia społecznego ze strony osoby znaczącej, choć nie ma znaczenia w kontekście wsparcia otrzymywanego od pozostałych grup (tabela 8).

W wyniku analizy porównań wielokrotnych stwierdzono, że istotne statystycznie różnice w spostrzeganiu wsparcia ze strony osoby znaczącej wystąpiły pomiędzy osobami utrzymującymi się już samodzielnie ze stałej pracy, a wychowankami, którzy wciąż pozostają na utrzymaniu placówki lub rodziny zastępczej ($0,005$). Osoby utrzymujące się samodzielnie lepiej oceniały wsparcie ze strony ważnej osoby.

4.2.6. Związek

Również pozostawanie w bliskim związku jest zmienną istotną dla spostrzegania wsparcia otrzymywanego od osoby znaczącej, co zostało przedstawione w tabeli 9.

Różnice istotne statystycznie wystąpiły pomiędzy badanymi pozostającymi w stałym związku, którzy najlepiej oceniają wsparcie otrzymywane od ważnej osoby, a osobami będącymi w krótkotrwałym związku ($p = 0,001$) oraz niezwiązanymi ($p = 0,0001$).

Tabela 7. Poczucie wsparcia społecznego w grupach wyróżnionych ze względu na sytuację mieszkaniową (ANOVA rang Kruskala-Wallisa)

Sytuacja mieszkaniowa	Poczucie wsparcia społecznego - suma		H	p-value
	Suma rang	Mediana		
Z rodzicami	361,5	72,300	4,407	0,354
W placówce	2811,0	58,562		
W rodzinie zastępczej	2504,5	75,894		
We własnym mieszkaniu	689,5	68,950		
W wynajętym mieszkaniu	2678,5	70,487		
	Poczucie wsparcia społecznego - osoba znacząca			
	Suma rang	Mediana		
Z rodzicami	265,5	53,100	16,202	0,003
W placówce	2591,0	53,979		
W rodzinie zastępczej	2384,0	72,242		
We własnym mieszkaniu	580,5	58,050		
W wynajętym mieszkaniu	3224,0	84,842		
	Poczucie wsparcia społecznego - rodzina			
	Suma rang	Mediana		
Z rodzicami	388,0	77,600	4,424	0,352
W placówce	3064,0	63,833		
W rodzinie zastępczej	2494,0	75,576		
We własnym mieszkaniu	797,5	79,750		
W wynajętym mieszkaniu	2301,5	60,566		
	Poczucie wsparcia społecznego - przyjaciele			
	Suma rang	Mediana		
Z rodzicami	331,5	66,300	2,242	0,691
W placówce	3027,0	63,062		
W rodzinie zastępczej	2452,0	74,303		
We własnym mieszkaniu	593,5	59,350		
W wynajętym mieszkaniu	2641,0	69,500		

Źródło: Badania własne

Tabela 8. Poczucie wsparcia społecznego w grupach wyróżnionych ze względu na źródło utrzymania (ANOVA rang Kruskala-Wallisa)

Źródło utrzymania	Poczucie wsparcia społecznego - suma		H	p-value
	Suma rang	Mediana		
Rodzice	116,0	116,000	3,329	0,504
Rodzina zastępcza/ placówka	4691,0	65,115		
Stała praca	1530,0	76,500		
Dorywcza praca	551,0	68,875		
Zasiłki, alimenty, stypendia	2023,0	63,219		
	Poczucie wsparcia społecznego - osoba znacząca			
	Suma rang	Mediana		
Rodzice	107,0	107,0	14,590	0,005
Rodzina zastępcza/ placówka	4181,5	58,076		
Stała praca	1841,5	92,075		
Dorywcza praca	581,5	72,687		
Zasiłki, alimenty, stypendia	2199,5	68,734		
	Poczucie wsparcia społecznego - rodzina			
	Suma rang	Mediana		
Rodzice	111,0	111,0	7,727	0,102
Rodzina zastępcza/ placówka	5247,5	72,881		
Stała praca	1395,0	69,750		
Dorywcza praca	440,5	55,062		
Zasiłki, alimenty, stypendia	1717,0	53,656		
	Poczucie wsparcia społecznego - przyjaciele			
	Suma rang	Mediana		
Rodzice	82,0	82,000	2,108	0,716
Rodzina zastępcza/ placówka	4602,5	63,923		
Stała praca	1545,5	77,257		
Dorywcza praca	521,5	65,187		
Zasiłki, alimenty, stypendia	2159,5	67,484		

Źródło: Badania własne

Tabela 9. Poczucie wsparcia społecznego w grupach wyróżnionych ze względu na pozostawanie w bliskim związku (ANOVA rang Kruskala-Wallisa)

Bliski związek	Poczucie wsparcia społecznego - suma		H	p-value
	Suma rang	Mediana		
Stały	4352,5	72,542	2,739	0,254
Krótkotrwały	944,5	55,559		
Brak	3748,0	65,754		
	Poczucie wsparcia społecznego - osoba znacząca			
	Suma rang	Mediana		
Stały	5099,5	84,992	23,997	0,001
Krótkotrwały	815,0	47,941		
Brak	3130,5	54,921		
	Poczucie wsparcia społecznego - rodzina			
	Suma rang	Mediana		
Stały	3903,5	65,058	0,723	0,696
Krótkotrwały	1105,5	65,029		
Brak	4036,0	70,807		
	Poczucie wsparcia społecznego - przyjaciele			
	Suma rang	Mediana		
Stały	4194,5	69,908	3,196	0,202
Krótkotrwały	883,5	51,970		
Brak	3967,0	69,596		

Źródło: Badania własne

4.2.7. Kontynuowanie nauki

Kontynuowanie nauki wykazuje istotny statystycznie związek ze spostrzeganym wsparciem społecznym ze strony osoby znaczącej, ale nie ze wsparciem z innych źródeł (Tabela 10).

Pogłębiona analiza wykazała, że osoby uczące się w szkołach średnich oraz wyższych spostrzegają wsparcie doświadczane ze strony osoby znaczącej istotnie lepiej, niż badani uczący się w szkołach branżowych (poziom istotności odpowiednio: 0,002 i 0,004).

Tabela 10. Poczucie wsparcia społecznego osób kontynuujących i niekontynuujących nauki (ANOVA rang Kruskala-Wallisa)

Dalsze kształcenie	Poczucie wsparcia społecznego - suma		H	p-value
	Suma rang	Mediana		
Szkoła zawodowa	1892,5	55,662	5,791	0,122
Szkoła średnia	4285,5	70,270		
Studia	2485,5	71,014		
Brak	380,5	95,125		
	Poczucie wsparcia społecznego - osoba znacząca			
	Suma rang	Mediana		
Szkoła zawodowa	1588,0	46,706	14,303	0,001
Szkoła średnia	4650,5	76,229		
Studia	2504,0	71,543		
Brak	303,0	75,750		
	Poczucie wsparcia społecznego - rodzina			
	Suma rang	Mediana		
Szkoła zawodowa	2222,0	65,353	3,340	0,334
Szkoła średnia	4194,0	68,754		
Studia	2227,5	63,643		
Brak	401,5	100,375		
	Poczucie wsparcia społecznego - przyjaciele			
	Suma rang	Mediana		
Szkoła zawodowa	2026,5	59,603	2,617	0,454
Szkoła średnia	4209,0	69,000		
Studia	2574,5	73,557		
Brak	235,0	58,750		

Źródło: Badania własne

Tabela 11. Poczucie wsparcia społecznego wychowanków pieczy zastępczej oraz osób wychowujących się w rodzinie biologicznej – wyniki testu U Manna-Whitneya

Zmienna	Suma rang piecza	Suma rang rodzina	U	Z	p
Osoba znacząca	19388	16658	7478	2,363	0,018
Rodzina	16500,5	19545,5	7589,5	-2,187	0,029
Przyjaciele	18331	17715	8535	0,696	0,486
Wsparcie społeczne -suma	17865	18181	8954	-0,036	0,971

Źródło: Badania własne

4.3. Porównanie poczucia wsparcia społecznego wychowanków pieczy zastępczej z grupą kontrolną

Wyniki testu U Manna-Whitneya (tabela 11) wskazują na istotne statystycznie różnice pomiędzy grupą badaną i kontrolną w zakresie spostrzeganego wsparcia otrzymywanego ze strony rodziny oraz osoby znaczącej. O ile osoby wychowujące się w swoich rodzinach lepiej oceniają wsparcie ze strony rodziny, to wychowankowie pieczy zastępczej zdecydowanie lepiej od swoich rówieśników oceniają wsparcie ze strony osoby znaczącej. Nie stwierdzono natomiast istotnych różnic w sposobie, w jaki obie grupy oceniają wsparcie ze strony przyjaciół ani w ogólnym poczuciu wsparcia społecznego.

Dyskusja i wnioski

W wyniku przeprowadzonych badań okazało się, że usamodzielniający się wychowankowie pieczy zastępczej najlepiej oceniają wsparcie otrzymywane od osoby znaczącej, najgorzej zaś – otrzymywane od rodziny. Wyniki te potwierdziły hipotezę 1. – dotyczącą założenia niskiego poczucia wsparcia ze strony rodziny, jednak założenie o wsparciu ze strony przyjaciół okazało się błędne. Być może porady i wskazówki otrzymywane od przyjaciół są niewystarczającym wsparciem dla młodych ludzi w tak specyficznej sytuacji. Badania L. Wieczorka (2016) potwierdzają,

że młodzież w okresie usamodzielniania wskazuje na swoich rodziców jako najmniej pomocnych. Rodzice młodych ludzi opuszczających pieczę zastępczą często nie tylko nie dają swoim dzieciom odpowiedniego wsparcia, ale również „podcinają im skrzydła”, poddając w wątpliwość ich aspiracje i możliwości osiągnięcia postawionych sobie celów (Sulimani-Aidan, 2017). Co więcej, T. Refaeli (2017) zwraca uwagę, że dla usamodzielniającej się młodzieży rodzice mogą stanowić wręcz dodatkowe obciążenie, zarówno emocjonalne, jak i finansowe, przejawiające się między innymi w braniu odpowiedzialności za opiekę nad rodzicami i zaspokajanie ich potrzeb materialnych. Badania M. Kolankiewicz i J. Iwańskiego (2021) wskazują, że młodzież opuszczająca pieczę zastępczą rzadko deklaruje satysfakcję z kontaktów z rodzicami, często zaprzeczając potrzebie nawiązania ich.

Hipoteza 2., zakładająca, że kobiety lepiej oceniają otrzymywane wsparcie społeczne, potwierdziła się. Przytoczone powyżej analizy potwierdzają, że usamodzielniane kobiety lepiej od swych kolegów oceniają otrzymywane wsparcie społeczne, jednak istotne różnice dotyczą jedynie wsparcia ze strony osoby znaczącej. Wiele badań wskazuje, że dziewczęta i kobiety częściej, niż chłopcy i mężczyźni poszukują wsparcia społecznego, częściej rozmawiają z innymi o swoich problemach, inwestują w przyjaźnie, poszukują wsparcia duchowego oraz stosują strategie radzenia sobie przez wspólne działanie (Eschenbeck, Kohlmann, Lohaus, 2007; Hampel, Petermann, 2005; Pisula, Sikora, 2008; Sikora, 2012). Wyniki Europejskiego Ankietowego Badania Zdrowia (EHIS) z 2019 roku (GUS, 2021) wskazują, że kobiety również lepiej oceniają otrzymywane wsparcie społeczne, niż mężczyźni.

Nie potwierdziły się natomiast przewidywania odnośnie do związku wieku z poczuciem wsparcia społecznego. W wyniku analiz okazało się, że osoby, które zostały zakwalifikowane do najstarszej grupy wiekowej (21-25 lat) istotnie lepiej od pozostałych respondentów spostrzegają otrzymywane wsparcie społeczne, zwłaszcza wsparcie ze strony osoby znaczącej. A. Juros i A. Biały (2011) podkreślają, że poczucie jakości życia wzrasta wraz z wiekiem, co tłumaczą rosnącą niezależnością od systemu pieczy zastępczej. Być może niezależność ta rzutuje również

na poczucie wsparcia młodych dorosłych. Nie są już oni zależni od systemu i uzależnieni od wsparcia (nie zawsze adekwatnego do potrzeb) otrzymywanego w placówkach i rodzinach zastępczych, mogą bardziej opierać się na tych osobach, które sami wybiorą sobie jako ważne. Jest to spójne również z badaniami, które potwierdzają, że wraz z wiekiem wzrasta znaczenie przyjaciół i partnerów romantycznych jako źródeł wsparcia (por. Zinn i in., 2017). W badanej grupie wychowanków pieczy zastępczej osoby starsze częściej mogą jako osobę znaczącą, od której otrzymują wsparcie, wskazywać partnera.

Założenia o różnicy w zakresie postrzeganego wsparcia społecznego pomiędzy wychowankami pieczy instytucjonalnej i rodzinnej potwierdziły się. W grupie młodzieży z pieczy zastępczej poczucie wsparcia społecznego jest inaczej rozwijane i doświadczane, niż w grupie młodzieży wychowywanej w rodzinie. Dzieje się tak zarówno za sprawą trudnych doświadczeń z okresu sprzed umieszczenia w pieczy zastępczej, jak i trudności związanych z przebywaniem w pieczy, takich jak zerwanie lub rozluźnienie dotychczasowych więzi, konieczność przystosowania się do nowego środowiska, niestabilność relacji – zwłaszcza w pieczy instytucjonalnej (por. Salazar, Keller, Courtney, 2011). Korzystanie z dostępnych form wsparcia instytucjonalnego dla usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej (pomoc na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki, wydłużenie pobytu w dotychczasowym środowisku życia już po osiągnięciu pełnoletniości w celu kontynuowania nauki) wskazują, że rodzinne formy opieki zastępczej tworzą lepsze warunki rozwoju swoim podopiecznym, niż instytucjonalne (Kolankiewicz, Iwański, 2021). Analiza danych GUS (2023) wskazuje, że wśród opuszczających środowisko opieki najczęściej do rodzin pochodzenia powracają byli wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych (37% wobec 7% podopiecznych form rodzinnych). To oni głównie są gorzej wykształceni i częściej nie pracują (NIK, 2014; Abramowicz i in., 2012). Ponadto w rodzinach zastępczych niespokrewnionych z dzieckiem, może w tym samym czasie przebywać jedynie trzech podopiecznych, włącznie z pełnoletnimi uczącymi się (u.p.z.), co umożliwia opiekunom większe zaangażowanie w opiekę i udzielanie wsparcia. Stałość

opiekunów i mała liczba wychowanków decydują o tym, że są to formy najbardziej zbliżone do rodzin naturalnych i w związku z tym są preferowane w opiece nad dzieckiem opuszczonym i odrzuconym (u.p.z.). Instytucjonalne formy opieki przewidują tworzenie grup czternastoosobowych (bardziej jednorodnych wiekowo, niż w rodzinach zastępczych- u.p.z.), a struktura zespołu wychowawców, wymiar godzin pracy i jej zmianowy tryb ograniczają czas, w którym wychowawca pracuje indywidualnie z wychowankiem. Odpowiadające za trwałość relacji (wspierającej) więzi tworzą się w czasie. Dlatego to właśnie rodzinny model opieki ułatwia tworzenie bliskich relacji w środowisku życia i ich kontynuację po usamodzielnieniu (por. Kulesza-Woroniecka, 2022). Dziecko w stałym środowisku opiekuńczym uczy się otrzymywać i obdarzać wsparciem, co ułatwia mu funkcjonowanie w przyszłych relacjach, również w tym obszarze.

Ciekawym okazało się to, że różnice istotne statystycznie zaznaczyły się pomiędzy wychowankami placówek i osobami wychowywanymi przez niespokrewnione rodziny, nie zaś tymi, które pozostają w swoich rodzinach generacyjnych – pod opieką dziadków lub rodzeństwa. Rodzi się pytanie o to, dlaczego rodziny zawodowe i niezawodowe, pomimo braku więzów pokrewieństwa, mogą być odbierane jako bardziej wspierające. Odpowiedzi na to pytanie mogłaby dostarczyć między innymi szczegółowa analiza wydolności wychowawczej obu typów rodzin. Rodziny zawodowe i niespokrewnione, poza tym, że poddawane są procedurom oceny ich predyspozycji i motywacji do pełnienia funkcji rodziny zastępczej, zobowiązane są do udziału w szkoleniach, podnoszących ich kompetencje, co w przypadku dziadków opiekujących się wnukami jest przestrzegane w mniejszym stopniu. Kompetencje wychowawcze osób tworzących rodziny zawodowe potwierdzają między innymi badania wskazujące, że w grupie tej przeważał demokratyczny styl wychowania oraz wysoka spójność małżonków dotycząca poglądów na wychowanie (Basiaga, 2020). Kompetencje wychowawcze rodzin spokrewnionych i związane z nim wsparcie okazywane wychowankowi warto rozważyć zwłaszcza w przypadku, gdy dziecko zostaje umieszczone w pieczy zastępczej ze względu

na niewydolność wychowawczą rodziców. W takiej sytuacji możemy mieć do czynienia z transmisją międzypokoleniową (por. Dryll, 2015; Majewska, 2017). Na problem dziedziczenia wzorców bezradności, słabych więzi, nieodpowiedzialności czy uzależnień zwracają uwagę również E. Kozdrowicz i E. Bielecka (2011), pisząc wręcz o „pozorności” pieczy zastępczej rodzin spokrewnionych z dzieckiem. Autorki wskazują, że wiele osób spokrewnionych podejmuje się funkcji rodziny zastępczej, kierując się wynikającym z presji rodziny i opinii społecznej przymusem zaopiekowania się należącym do rodziny dzieckiem. W takiej sytuacji trudno jest oczekiwać, że dziecko, które traktowane jest jako dodatkowy problem, otrzyma wystarczające wsparcie społeczne. Ponadto spokrewnione rodziny zastępcze często tworzą dziadkowie, którym ze względu na wiek i stan zdrowia trudno jest odpowiednio wywiązywać się z tej funkcji. Zdarza się, że są bardziej pobłażliwi, niekonsekwentni, nie potrafią odpowiednio wspierać wychowanków w nauce, nie rozumieją problemów pokolenia wzrastającego w innych warunkach społeczno-kulturowych. Dowodów na szczególnie trudną sytuację podopiecznych rodzin zastępczych spokrewnionych w kontekście usamodzielnienia dostarczają wyniki kontroli Najwyższej Izby Kontroli z 2014 r. Potwierdzają one że, sprawujący opiekę dziadkowie z reguły nie angażują się w proces usamodzielnienia i nie zabezpieczają pełnoletnich wychowanków przed wykorzystaniem finansowym ze strony rodziców (Miłoś, 2015).

To, czy osoba badana zamieszkuje jeszcze w środowisku pieczy zastępczej, czy już się usamodzielniała, zgodnie z założeniami okazało się istotne dla spostrzeganego wsparcia społecznego, zwłaszcza w zakresie wsparcia ze strony osoby znaczącej. Badania wskazują, że wydłużenie opieki zastępczej wiąże się z większym wsparciem społecznym, sprzyja lepszym osiągnięciom edukacyjnym i lepszej sytuacji finansowej, a zarazem zmniejsza zjawisko bezdomności i konfliktów z prawem oraz trudności ekonomicznych i konieczności korzystania z pomocy społecznej po opuszczeniu pieczy (Park i in., 2020). W naszych badaniach jednak okazało się, że istotne statystycznie różnice wystąpiły pomiędzy osobami mieszkającymi jeszcze w placówce opiekuńczo-wychowawczej, a re-

spondentami, którzy mieszkają w wynajmowanym lokalu, przy czym to w tej drugiej z grup poczucie wsparcia społecznego ze strony osoby znaczącej okazało się wyższe. Interpretując te wyniki warto zwrócić uwagę że warunkiem poczucia wsparcia ze strony opiekunów jest dobra relacja pomiędzy wychowankami i wychowawcami (van Breda i in., 2020). W system instytucjonalnej pieczy zastępczej wpisane są zmiany wychowawców. Co więcej, również rotacja pracowników placówek jest dość wysoka, co może być czynnikiem zakłócającym budowanie relacji opartej na zaufaniu, dlatego też i poczucie wsparcia u tych wychowanków może być niższe. Warto też zwrócić uwagę na niskie poczucie wsparcia ze strony opiekunów procesu usamodzielnienia (NIK, 2014). Autorzy raportu tłumaczą to niedostatkami kompetencji opiekunów oraz brakiem udzielanego im wsparcia strukturalnego. Czynnikiem zaburzającym relacje w rodzinnej pieczy zastępczej może być fakt, że ok. 40% jej podopiecznych (w 2023r.- 41.6%) zmienia przynajmniej raz miejsce opieki – do innej rodziny zastępczej lub placówki opiekuńczo – wychowawczej. W instytucjonalnej pieczy zastępczej zmiany te dotyczą blisko połowy wychowanków (obliczenia własne na podstawie danych GUS, 2023).

Również źródło utrzymania ma znaczenie w kontekście spostrzeganego wsparcia, zwłaszcza ze strony osoby znaczącej. Zależność ta okazała się jednak odmienna od naszych oczekiwań. Założono, że osoby pozostające jeszcze na utrzymaniu rodziny zastępczej lub placówki, lepiej spostrzegają wsparcie społeczne, mogą bowiem wciąż korzystać z opieki, bez konieczności samodzielnego zaspokajania swoich potrzeb socjalnych. Okazało się jednak, że to osoby, które utrzymują się ze stałej pracy, oceniają to wsparcie najlepiej. Wyniki te można poprzeć wnioskami płynącymi z badań K. Rosy-Farej (2018), która stwierdza, że praca nie tylko sprzyja zaspokojeniu potrzeb bytowych, ale jest również źródłem satysfakcji i pewności siebie

Pozostawanie w trwałym związku ma znaczenie dla spostrzeganego wsparcia ze strony osoby znaczącej. Istotne statystycznie różnice pojawiły się pomiędzy osobami oceniającymi swój związek jako trwałe a tymi, które są w związku od krótkiego czasu lub nie są z nikim związane. Pozostawanie w miarę

stabilnej relacji romantycznej sprzyja budowaniu wspierającej więzi, opartej na zaufaniu i kompensuje skutki aktualnych niedostatków wsparcia ze strony rodziny pochodzenia. Poza tym, już sama relacja romantyczna zaspokaja szereg potrzeb szczególnie ważnych dla osób z doświadczeniem zaniedbywania rodzicielskiego i socjalizacji w niestabilnym środowisku. W większym lub mniejszym stopniu nie mieli oni zaspokojonych wielu ważnych potrzeb związanych z bliskością, m.in. poczucia bycia kimś najważniejszym dla drugiego człowieka czy dotyku. Już sam dotyk wpływa na samopoczucie fizyczne i emocjonalne (Field, 2010) Takie romantyczne relacje są nie tylko źródłem wsparcia społecznego, ale również odgrywają ważną rolę w rozwoju kompetencji społecznych i emocjonalnych, takich, jak poczucie własnej wartości, samoświadomość czy regulacja emocji (Furman, Shaffer, 2003, za: Zinn i in., 2017).

Założono również, że osoby kontynuujące naukę w szkołach średnich lub wyższych lepiej oceniają wsparcie, niż osoby nieuczące się. Okazało się jednak, że nie tyle sam fakt kontynuowania nauki różnicuje badanych pod kątem spostrzeganego wsparcia, co typ szkoły, w której się uczą. Istotne statystycznie różnice pojawiły się pomiędzy uczniami szkół branżowych, a uczniami szkół średnich i wyższych. M. Stein (2019) wskazuje niski poziom wykształcenia jako jedną z najpoważniejszych przeszkód we wkraczaniu w samodzielne życie, skutkującą później trudnościami w znalezieniu odpowiedniego zatrudnienia i samodzielnym zarabianiem na zaspokojenie podstawowych potrzeb.

Ostatnia z postawionych hipotez zakładała, że osoby wychowywane w pieczy różnią się w ocenie wsparcia społecznego, zwłaszcza ze strony rodziny, od rówieśników wychowywanych w swoich rodzinach. Ta hipoteza potwierdziła się. Respondenci wychowywani przez swoich rodziców lepiej oceniają wsparcie ze strony rodziny. M. Maruszczak i E. Brygoła (2019) nie potwierdziły takiej różnicy, co może być związane z wykorzystaniem innego narzędzia. Autorki badały jednak poczucie wsparcia wychowanków w trakcie adolescencji, ale nie w trakcie usamodzielnienia oraz skupiły na rodzaju doświadczanego wsparcia, nie zaś na jego źródle. Analiza danych z naszych badań pokazała jeszcze jedną istotną różnicę – wychowankowie

pieczy zastępczej lepiej oceniają wsparcie ze strony osoby znaczącej, co widoczne było w większości omówionych powyżej obliczeń.

Kim zatem jest ta „znacząca osoba”: nauczycielem, wychowawcą w placówce, babcią lub ciotką sprawującą pieczę zastępczą, a może partnerem, z którym osoba badana pozostaje w związku? Zastosowany w badaniu kwestionariusz nie dał nam możliwości znalezienia odpowiedzi na to pytanie, czyniąc to zagadnienie ciekawym problemem dla dalszych poszukiwań badawczych. Warto jednak zwrócić uwagę na postać mentora, która coraz częściej pojawia się w opracowaniach dotyczących wychowanków pieczy zastępczej.

Młodzi ludzie w okresie usamodzielniania i po nim oczekują nie tylko wsparcia instrumentalnego, ale również emocjonalnego i zgłaszają potrzebę szczerych rozmów z bliską, życzliwą osobą (Rosa-Farej, 2018). Takie potrzeby zaspokajają może relacja mentorska, tworzona ze starszą, doświadczoną osobą, która jest ważna dla młodego człowieka, sprzyja poczuciu przynależności, odporności, wzmacnia poczucie bezpieczeństwa i podnosi motywację, co przyczynia się do ćwiczenia nowych umiejętności życiowych oraz formułowania celów dotyczących przyszłości (Sulimani-Aidan & Tayri-Schwartz, 2021). Takie bliskie osoby odgrywają ważną rolę w otwieraniu możliwości, udzielaniu wsparcia i praktycznej pomocy, są wzorami do naśladowania i kultywują sprawczość młodego człowieka (Gilligan, Arnau-Sabatés, 2017). Dzięki takiemu wsparciu młody człowiek może osiągnąć sukces na drodze do dorosłości, pomimo wcześniejszych przeciwności losu.

Najczęściej relacje mentorskie tworzone są z osobami określanymi jako „postać rodzicielska”; „wzorzec do naśladowania”, „promotor niezależności”, „wspierający w nauce i karierze” (Sulimani-Aidan & Tayri-Schwartz, 2021). Badania wskazują, że w przypadku braku tego typu wsparcia w rodzicach, zawodowe i formalne relacje wychowawców placówek opiekuńczo-wychowawczych czy osób prowadzących rodziny zawodowe, mogą stać się głębokimi relacjami mentorskimi (tamże). Zwraca się uwagę, że relacja ta powinna opierać się na wzajemności, zaufaniu i empatii (Lazar, Blahová, 2020), dzięki

czemu sprzyjać będzie rozwojowi emocjonalnemu i poznawczemu wychowanków, jak również kształtowaniu ich tożsamości.

W polskim systemie pomocy społecznej rolę takiego mentora ma pełnić opiekun usamodzielnienia, którego wychowanek wybiera spośród znanych sobie osób w wieku 17 lat. Osoba ta pomaga w opracowaniu planu usamodzielnienia i wypełnianiu jego poszczególnych punktów oraz monitoruje sposób wywiązywania się ze zobowiązań. Taka opieka jednak ustaje w momencie, gdy młody człowiek zdecyduje się opuścić placówkę czy rodzinę zastępczą. Poza tym, przytoczone wcześniej dane wskazują, że młodzież nie zawsze dobrze ocenia to wsparcie.

Wydaje się, że korzystne mogłoby być wprowadzenie takich rozwiązań, w których opiekun usamodzielnienia wciąż służyłby radą i pomocą również po zakończeniu pobytu w pieczy. Jego zadaniem, poza dbaniem o nawiązanie i utrzymanie wspierającej relacji z wychowankiem, byłoby stałe diagnozowanie zmieniających się potrzeb, pomoc w odkrywaniu

i doskonaleniu zasobów i kompetencji, życzliwe wspieranie w dokonywaniu wyborów życiowych, a jeśli będzie to możliwe – również dbanie o zbudowanie szerszej sieci wsparcia, na przykład z wykorzystaniem zasobów dalszej rodziny, z którą wychowanek nie miał bliskich relacji w trakcie pobytu w pieczy. Zapewnienie takiej opieki mentorskiej nie tylko w czasie trwania procesu wychodzenia z pieczy zastępczej, ale również po usamodzielnieniu, mogłoby sprzyjać ustalaniu adekwatnych do potrzeb i możliwości celów i aspiracji, już nieobciążonych obawami o ich realizację i powodzenie w przyszłości.

Praktycznym wnioskiem płynącym z dokonanych analiz jest dostrzeżenie konieczności zwiększenia wsparcia w obszarze zadań wykonywanych przez opiekuna procesu usamodzielnienia (doskonalenie jego kompetencji oraz umożliwienie bezpośredniego dostępu do specjalistów, np. prawników, psychologów), a także rozbudowanie sieci mieszkań chronionych dla opuszczających pieczę zastępczą.

Bibliografia

- Abramowicz, M., Strzałkowska, A., Tobis, T. (2012). *Badanie ewaluacyjno-diagnostyczne. Sytuacja psychospołeczna i materialna usamodzielnionych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych*. Gdańsk: Pracownia Realizacji Badań Socjologicznych.
- Basiaga, J. (2020). Style wychowania zawodowych rodziców zastępczych. *Wychowanie w Rodzinie*, 23(2), 99-119. <https://doi.org/10.34616/wvr.2020.2.099.119>
- Bieńkowska, I., Kitlińska-Król, M. (2018). Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego z perspektywy aspiracji, planów życiowych i usamodzielnienia wychowanków. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 131, 13-26.
- Buszman, K., Przybyła-Basista, H. (2017). Polska adaptacja Wielowymiarowej Skali Spostrzeganego Wsparcia Społecznego. *Polskie Forum Psychologiczne*, 22(4), 581-599. <https://doi.org/10.14656/PFP20170404>
- Cameron, C., Hollingworth, K., Schoon, I., van Santen, E., Schröder, W., Ristikari, T., Heino, T., Pekkarinen, E. (2018). Care leavers in early adulthood: How do they fare in Britain, Finland and Germany? *Children and Youth Services Review*, 87, 163-172. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2018.02.031>
- Chrzanowska, P. (2017). Uznaniowość i niespójność jako potencjalne źródła nierówności w procesie usamodzielniania osób opuszczających socjalizacyjne placówki opiekuńczo-wychowawcze. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 62, 97-110. <https://doi.org/10.18778/0208-600X.62.07>
- Dryll, E. (2015). Narracje rodzinne. (W:) I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny*, 73-93. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Eschenbeck, H., Kohlmann, C.-W., Lohaus, A. (2007). Gender Differences in Coping Strategies in Children and Adolescents. *Journal of Individual Differences*, 28(1), 18-26. <https://doi.org/10.1027/1614-0001.28.1.18>
- Field, T. (2010). Touch for socioemotional and physical well-being: A review. *Developmental Review*, 30(4), 367-383. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2011.01.001>
- Gilligan, R., Arnau-Sabatés, L. (2017). The role of carers in supporting the progress of care leavers in the world of work. *Child & Family Social Work*, 22(2), 792-800. <https://doi.org/10.1111/cfs.12297>
- Golczyńska-Grondas, A. (2012). Biografie dorosłych wychowanków domów dziecka – próba analizy socjologicznej. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 41, 5-21.
- GUS. (2021). *Stan zdrowia ludności Polski w 2019 r.* (Za:) <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/zdrowie/zdrowie/stan-zdrowia-ludnosci-polski-w-2019-r-26,1.html> (dostęp: 5.01.2024).
- GUS. (2023). *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2022 roku.* (Za:) <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/pomoc-spoeczna-i-opieka-nad-dzieckiem-i-rodzina-w-2022-roku,10,14.html> (dostęp: 5.01.2024).
- Häggman-Laitila, A., Salohekkilä, P., Karki, S. (2019). Young People's Preparedness for Adult Life and Coping After Foster Care: A Systematic Review of Perceptions and Experiences in the Transition Period. *Child and Youth Care Forum*, 48, 633-661. Springer New York LLC. <https://doi.org/10.1007/s10566-019-09499-4>

- Hampel, P., Petermann, F. (2005). Age and Gender Effects on Coping in Children and Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(2), 73-83. <https://doi.org/10.1007/s10964-005-3207-9>
- Jaworowska-Obłój, Z., Skuza, B. (1986). Pojęcie wsparcia społecznego i jego funkcja w badaniach naukowych. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 733-746.
- Juros, A., Biały, A. (2011). Wychowankowie opuszczający rodziny zastępcze i placówki opiekuńczo-wychowawcze w woj. lubelskim. (W:) A. Rogulska, M. Danielak-Chomać, B. Kulig (red.), *Rodzinne formy opieki zastępczej. Teoria i praktyka*, 143-162. Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży "Szansa."
- Kędzierska, H. (2020). Care leavers' models of entering adulthood: analysis of reports concerning the process of gaining independence. *Colloquium*, 3(39), 5-17. <https://doi.org/10.34813/19coll2020>
- Kleszczewska-Albińska, A., Jaroń, D. (2019). Sense of coherence and styles of coping with stress in youth brought up in educational care facilities and in family homes. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 585(10), 35-53. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.6840>
- Kmieciak-Baran, K. (1995). Skala Wsparcia Społecznego. Teoria i właściwości psychometryczne. *Przegląd Psychologiczny*, 1(2), 201-214.
- Kolankiewicz, M., Iwański, J. (2021). Independence of foster care charges and their relations with the family. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 600(5), 59-80. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.9007>
- Konaszewski, K., Kwadrans, Ł. (2017). Prężność psychiczna a wsparcie społeczne w grupie młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Badania pilotażowe. *Resocjalizacja Polska*, 13, 163-173. <https://doi.org/10.22432/pjsr.2017.13.11>
- Kozdrowicz, E., Bielecka, E. (2011). Między chęcią a przymusem. Rozważania o spokrewnionych rodzinach zastępczych. (W:) A. Rogulska, M. Danielak-Chomać, Kulig (red.), *Rodzinne formy opieki zastępczej. Teoria i praktyka*, 133-140. Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży "Szansa."
- Kulesza-Woroniecka, I. (2022). Relacje w rodzinach zastępczych. *Roczniki Nauk Społecznych*, 50(3), 209-227. <https://doi.org/10.18290/rns22503.13>
- Ławnik, A., Marcinowicz, L., Szepeluk, A. (2018). Wsparcie społeczne a zachowania agresywne młodzieży ponadgimnazjalnej. *Rozprawy Społeczne*, 12(3), 47-54.
- Lawrence, C.R., Carlson, E.A., Egeland, B. (2006). The impact of foster care on development. *Development and Psychopathology*, 18(01), 57-76. <https://doi.org/10.1017/S0954579406060044>
- Lazar, P., Blahová, P. (2020). Využití mentorství u mladých dospělých opouštějících ústavní a ochrannou výchovu při návratu do přirozeného sociálního prostředí. *Sociální Pedagogika Social Education*, 8(2), 100-114. <https://doi.org/10.7441/soced.2020.08.02.07>
- Majewska, A. (2017). Rodzinna transmisja międzypokoleniowa w świetle teorii transgresji. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 30(2), 145-153.
- Maruszczak, M., Brygoła, E. (2019). Spostrzegane wsparcie społeczne a dobrostan psychiczny u młodzieży wychowującej się i niewychowującej się w domu dziecka. Przekonanie o zmienności cech jako możliwy mediator zależności. *Psychologia Rozwojowa*, 24(1), 71-83. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.19.004.10595>
- McGuire, A., Gabrielli, J., Hambrick, E., Abel, M.R., Guler, J., Jackson, Y. (2021). Academic functioning of youth in foster care: The influence of unique sources of social support. *Children and Youth Services Review*, 121, 105867. <https://doi.org/10.1016/J.CHILDYOUTH.2020.105867>
- Mickiewicz-Stopa, K. (2016). Problemy usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej. *Polityka Społeczna*, 10, 26-30.
- Miłoś, M. (2015). Usamodzielnianie się wychowanków pieczy zastępczej – zabezpieczanie potrzeb bytowych, wsparcie psychologiczne i społeczne. *Kontrola Państwowa*, 60(4), 94-106.
- Najwyższa Izba Kontroli, (2014). *Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej. Informacja o wynikach kontroli.* (Za:) <https://www.nik.gov.pl/plik/id,7849,vp,9839.pdf> (dostęp: 5.01.2024).
- Ogińska-Bulik, N., Kobylarczyk, M. (2015). Wsparcie społeczne jako mediator między prężnością a poczuciem jakości życia nastolatków – wychowanków domów dziecka. *Czasopismo Psychologiczne*, 21(2), 195-205.
- Okpych, N., Feng, H., Park, K., Torres-Garcia, A., Courtney, M.E. (2018). Living Situations and Social Support in the Era of Extended Foster Care: A View from the U.S. *Longitudinal and Life Course Studies*, 9(1). <https://doi.org/10.14301/llic.v9i1.449>
- Oleś, M. (2014). Subiektywna jakość życia, poczucie własnej wartości i postrzegane wsparcie społeczne u nastolatków z zaburzeniami endokrynnymi. *Endokrynologia Pediatria*, 13(2), 35-48.
- Ostafińska-Molik, B., Wysocka, E. (2014). Doświadczenie wsparcia społecznego przez młodzież. *Pedagogika Społeczna*, 3(53), 83-104.
- Park, S., Okpych, N.J., Courtney, M.E. (2020). Predictors of remaining in foster care after age 18 years old. *Child Abuse & Neglect*, 108, 104629. <https://doi.org/10.1016/J.CHIBU.2020.104629>
- Pawliczuk, W., Kaźmierczak-Mytkowska, A., Wolańczyk, T. (2014). Zaburzenia psychiczne oraz potrzeby terapeutyczne dzieci i młodzieży przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (domach dziecka). *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, 14(2), 140-144.
- Piotrowski, K., Brzezińska, A.I., Luyckx, K. (2020). Adult roles as predictors of adult identity and identity commitment in Polish emerging adults: Psychosocial maturity as an intervening variable. *Current Psychology*, 39(6), 2149-2158. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9903-x>
- Pisula, E., Sikora, R. (2008). Wiek i płeć a radzenie sobie ze stresem przez młodzież w wieku 12-17 lat. *Przegląd Psychologiczny*, 51, 405-421.
- Poudel, A., Gurung, B., Khanal, G.P. (2020). Perceived social support and psychological wellbeing among Nepalese adolescents: the mediating role of self-esteem. *BMC Psychology*, 8(1), 43. <https://doi.org/10.1186/s40359-020-00409-1>
- Refaeli, T. (2017). Narratives of care leavers: What promotes resilience in transitions to independent lives? *Children and Youth Services Review*, 79, 1-9. <https://doi.org/10.1016/J.CHILDYOUTH.2017.05.023>
- Rosa-Farej, K. (2018). Skuteczność procesu usamodzielniania wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej. (W:) E. Grudziwska, M. Mikołajczyk (red.), *Wybrane problemy społeczne: teraźniejszość – przyszłość*, 75-96. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Salazar, A.M., Keller, T.E., Courtney, M.E. (2011). Understanding Social Support's Role in the Relationship Between Maltreatment and Depression in Youth With Foster Care Experience. *Child Maltreatment*, 16(2), 102-113. <https://doi.org/10.1177/1077559511402985>
- Sęk, H., Cieślak, R. (2023). Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne. (W:) R. Cieślak, H. Sęk (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, 11-28. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sikora, R. (2012). Wsparcie społeczne i strategie radzenia sobie ze stresem a depresyjność młodzieży. *Psychologia Rozwojowa*, 17(2), 41-54.

- Skowroński, B., Pabich, R. (2015). Krótka Skala Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży – konstrukcja i właściwości psychometryczne. *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja*, 27, 89-114.
- Smoktunowicz, E., Cieślak, R., Żukowska, K. (2013). Rola wsparcia społecznego w kontekście stresu organizacyjnego i zaangażowania w pracę. *Studia Psychologiczne*, 51(4), 25-37.
- Steenbakkers, A., Van Der Steen, S., Grietens, H. (2018). The Needs of Foster Children and How to Satisfy Them: A Systematic Review of the Literature. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 21(1), 1-12. <https://doi.org/10.1007/s10567-017-0246-1>
- Stein, M. (2019). Supporting young people from care to adulthood: International practice. *Child & Family Social Work*, 24(3), 400-405. <https://doi.org/10.1111/cfs.12473>
- Sulimani-Aidan, Y. (2017). To dream the impossible dream: Care leavers' challenges and barriers in pursuing their future expectations and goals. *Children and Youth Services Review*, 81, 332-339. <https://doi.org/10.1016/J.CHILDYOUTH.2017.08.025>
- Sulimani-Aidan, Y., Tayri-Schwartz, T. (2021). The role of natural mentoring and sense of belonging in enhancing resilience among youth in care. *Children and Youth Services Review*, 120. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105773>
- van Breda, A.D., Munro, E.R., Gilligan, R., Anghel, R., Harder, A., Incarnato, M., Mann-Feder, V., Refaeli, T., Stohler, R., Storø, J. (2020). Extended care: Global dialogue on policy, practice and research. *Children and Youth Services Review*, 119, 105596. <https://doi.org/10.1016/J.CHILDYOUTH.2020.105596>
- Wieczorek, L. (2016). Przystosowanie do życia pełnoletnich wychowanków rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej po jej opuszczeniu. *Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka*, 19, 299-320.
- Zinn, A., Palmer, A.N., Nam, E. (2017). The predictors of perceived social support among former foster youth. *Child Abuse & Neglect*, 72, 172-183. <https://doi.org/10.1016/J.CHIABU.2017.07.015>